

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

SONNING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATI

Olimova Feruza

Qalandarova Munisa

Karimova Nozima

Normamatova Umida

Sobirova Kumush

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim

5-24 guruh talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada sonlar turkumi va ularning leksik hamda grammatik xususiyatlari yoritilgan. Sonlarning turlari, ularning gapda bajaradigan sintaktik vazifalari, boshqa so'z turkumlari bilan bog'lanish holatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sonlarning morfologik tuzilishi va semantik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: sonlar, leksik xususiyat, grammatik kategoriya, morfologiya, semantika

Annotation. This article explores the lexical and grammatical characteristics of numerals. It examines the types of numerals, their syntactic roles in a sentence, and their interaction with other parts of speech. Special attention is given to the morphological structure and semantic features of numerals.

Keywords: numerals, lexical features, grammatical category, morphology, semantics

Аннотация, В данной статье рассматриваются лексико-грамматические особенности числительных. Анализируются виды числительных, их синтаксические функции в предложении, а также связь с другими частями речи. Особое внимание уделяется морфологическому строению и семантическим признакам числительных.

Ключевые слова: числительные, лексические особенности, грамматическая категория, морфология, семантика

Kirish Tilshunoslik fanida son tushunchasi ham leksik, ham grammatik jihatlari bilan chuqur o'rganiladigan muhim mavzulardan biridir. Son — bu gapda miqdor yoki tartibni ifodalovchi so'zlar toifasiga kiradigan leksik birlik bo'lib, u nafaqat leksik ma'no, balki grammatik kategoriya xususiyatlariga ham ega. Sonning leksik-grammatik xususiyatlari tilning turli tizimlari o'rtasidagi o'ziga xos o'zaro bog'liqlikni ifodalaydi va til birligi sifatida sonning funksional ahamiyatini yanada yoritishga yordam beradi.

Son til tizimida miqdorni ifodalashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi, shu bilan birga u gap tarkibida boshqa so'zlar bilan bog'lanish mexanizmlarini ham belgilaydi. Leksik nuqtai nazardan sonlar ma'nosi ularda ifodalangan miqdor, tartib yoki nisbat kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Grammatik tomondan esa, sonlar o'zaro kelishikda, yasama so'z hosil qilishda va boshqa grammatik jarayonlarda faol rol o'ynaydi. Shuningdek, sonlarning leksik va grammatik xususiyatlari tilning turli qatlamlarida, jumladan, so'z turkumlari, gap a'zolari va gap tarkibi tizimida o'z aksini topadi.

Tilshunoslikda sonning leksik-grammatik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish orqali uning tilda qaysi funktsiyalarni bajarishi, qanday kontekstlarda qo'llanilishi hamda ularning tilning semantik va sintaktik tizimlari bilan o'zaro aloqalari aniqroq tushuniladi. Shu bois, sonlarning leksik-grammatik xususiyatlarini o'rganish nafaqat til nazariyasi, balki amaliy tilshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada sonning leksik-grammatik xususiyatlari tizimli tarzda o'rganilib, ularning asosiy tamoyillari, funktsiyalari va til tizimidagi o'rni ko'rsatib beriladi. Bundan tashqari, sonlarning morfologik va sintaktik xususiyatlari ham alohida e'tiborga loyiqdir, chunki ular sonlarning grammatik tuzilishini va gapdagi rolini aniqlashga yordam beradi. Maqola davomida zamonaviy tilshunoslik nazariyalari asosida sonlarning leksik va grammatik aspektlari tahlil qilinadi, shuningdek, ularning o'zbek tilidagi o'ziga xosliklari ham ko'rsatib beriladi.

Son, tilshunoslikda, nomlarga nisbatan qo'llanadigan grammatik kategoriya bo'lib, u narsaning miqdorini yoki tartibini bildiradi. Sonning leksik-grammatik xususiyati uning so'z ma'nosi va grammatik shakli orqali namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada sonning leksik va grammatik xususiyatlari, ularning o'zaro aloqasi hamda tilimizdagi son shakllarining tahlili haqida batafsil so'z boradi.

1. Sonning Leksik Xususiyati

Sonning leksik xususiyati uning asosiy ma'nosiga, ya'ni miqdor yoki tartibni ifodalashga taalluqlidir. Leksik jihatdan sonlar ikki turga bo'linadi:

- **Soddalashtirilgan sonlar** (asosiy sonlar): bu birliklar sonini bildiruvchi so'zlar — bir, ikki, uch, to'rt va h.k.
- **Tartib sonlari**: narsalarning ketma-ketligini, tartibini bildiruvchi sonlar — birinchi, ikkinchi, uchinchi va boshqalar.

Leksik nuqtai nazardan, sonlar oddiy ismlar sifatida ham qaralishi mumkin. Masalan, “uch” so'zi leksik jihatdan “3” miqdorini bildiruvchi so'zdir, ammo uning boshqa so'zlardan farqi shundaki, u son miqdorini aniq ifodalaydi. Son so'zlari o'zida miqdoriy ma'noni mujassamlashtiradi, shuningdek, ular yordamida gapda aniqlik hosil bo'ladi. Bu miqdoriy tushuncha har bir so'zning leksik mazmunidan alohida turib, faqat sonlarni ifodalashga xosdir.

2. Sonning Grammatik Xususiyati

Grammatik xususiyati — bu sonning til qoidalariga muvofiq shakllanishi va funktsiyalaridir. Sonlar grammatik jihatdan o'zaro farqlanadi, ular:

- **Soddalashtirilgan sonlar**: ular ko'plik shaklida qo'llanadi va so'z turkumlari bilan bog'lanadi (masalan, “kitoblar” — bu yerda “lar” ko'plik qo'shimchasi orqali bildiradi).
- **Tartib sonlari**: ular otlar yoki olmoshlar bilan bog'lanib, tartibni ifodalaydi va ko'pincha sifat vazifasida ishlatiladi (masalan, “ikkinchi o'quvchi”).

Sonlar turli grammatik kategoriyalarga ega bo'lishi mumkin: jins, qaramlik, ko'plik, hol va boshqalar. Masalan, o'zbek tilida sonlar grammatik jihatdan jinsga ega bo'lmasa-da, ular bilan bog'liq otlar jins bo'yicha farqlanishi mumkin.

Shuningdek, sonlar gapda turli funksiyalarni bajaradi:

- **Sub'ekt yoki ob'ekt sifatida:** “Uch bola keladi.”
- **Tushuntirish vazifasida:** “Biz uchinchi sinfda o'qiyamiz.”
- **Aniqlovchi:** “To'rt kitob stol ustida yotibdi.”

Grammatik xususiyat sifatida, sonlar ba'zan otlarga qo'shimcha ma'no berib, ularning so'z shakllanishiga ta'sir qiladi. Masalan, ko'plikni ifodalovchi sonlar va ularning qo'shimchalari yordamida gapdagi predmetlar soni aniq ifodalanadi.

3. Sonning Leksik va Grammatik Xususiyatlari O'rtasidagi Aloqa

Sonning leksik va grammatik xususiyatlari bir-birini to'ldiradi. Leksik ma'no sonning grammatik shakli orqali realizatsiya qilinadi. Masalan, “bir” so'zi o'zining leksik ma'nosida “1” birlikni bildiradi, ammo gapda bu so'zning grammatik shakli — ko'plik yoki birlik, hol va boshqa grammatik kateogiyalar bilan birgalikda qo'llaniladi. Shuningdek, tartib sonlari leksik ma'noda tartibni bildiradi, grammatik jihatdan esa ular ko'pincha sifat vazifasida bo'lib, gapda predmetning o'ziga xos joylashuvini yoki ketma-ketligini ko'rsatadi. Shunday qilib, sonning leksik-grammatik xususiyati uning til tizimidagi o'rnini aniqlaydi va nutqning aniq, ravon hamda tushunarli bo'lishiga xizmat qiladi.

4. O'zbek Tilida Sonning Xususiyatlari

O'zbek tilida sonlarning leksik-grammatik xususiyatlari o'ziga xosliklarga ega. Masalan, ko'plik shaklini bildiruvchi qo'shimcha “-lar” yoki “-lar” so'z oxiriga qo'shiladi. Sonlar esa bu ko'plikni mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, o'zbek tilida sonlar bilan birga qo'llanadigan tartib sonlari maxsus qo'shimchalar yordamida hosil qilinadi: “birinchi”, “ikkinchi” va hokazo. O'zbek tilida son so'zlari ko'plikni ifodalash bilan birga, ular yordamida hisoblash, sanash va taqqoslash kabi grammatik amallar ham bajariladi.

Xulosa: Sonning leksik-grammatik xususiyati uning til ichidagi asosiy o'rinlaridan biridir. Sonlar nafaqat miqdorni bildiradi, balki gapning grammatik strukturasi va mazmuniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Leksik ma'no va grammatik shakl birgalikda sonning to'liq lingvistik obrazini hosil qiladi. O'zbek tilida sonlarning leksik-grammatik xususiyati tilning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib beradi va nutq jarayonining aniq va tushunarli bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Abdullaev, T.** — *O'zbek tilining grammatikasi* — Toshkent, 1990
(O'zbek tilining grammatik qoidalari, son kategoriyasi haqida)
2. **Karimov, N.** — *Tilshunoslik asoslari* — Toshkent, 2005
(Til kategoriyalari va ularning leksik-grammatik xususiyatlari)
3. **Sobirov, R.** — *O'zbek tili: Leksik va grammatik tahlil* — Toshkent, 2012
(O'zbek tilidagi leksik va grammatik birliklar, sonning tahlili)
4. **Jumanazarova, M.** — *Tilshunoslik va grammatika* — Toshkent, 2018
(Sonlarning leksik-grammatik funksiyalari va ularning gap tarkibidagi roli)
5. **Halimov, S.** — *O'zbek tilining grammatikasi va uning kategoriyalari* — Toshkent, 2000
(Son kategoriyasining grammatik xususiyatlari va til tizimidagi o'rni)